

JOHN HALL

POLITICKÉ DÔSLEDKY PATOVÝCH SITUÁCIÍ ALEBO PRÍNOS ERNESTA GELLNERA K TEÓRII OBČIANSKEJ SPOLOČNOSTI

*THE POLITICAL CONSEQUENCES OF STALEMATE, OR ERNEST GELLNER'S
CONTRIBUTION TO THE THEORY OF CIVIL SOCIETY*

Písané pre K&K 1999 / Written for K&K 1999

ENGLISH

Najčastejšia kritika pojmu občianskej spoločnosti, ktorý sa v posledných rokoch tak často používa, sa vzťahuje na jeho nepresnosť. Táto námietka je do veľkej miery pravdivá: vyskytli sa mnohé nejasnosti ohľadom toho, či je občianska spoločnosť ideálom alebo sociologickou podmienkou. Hoci má tento pojem aj normatívny nádych a zároveň je (aj keď nedostatočne) vymedzený sociologicky, skutočný problém predstavuje miera, do akej nahrádzala analýzu túžba. Vzhľadom na túto nepresnosť, bude ešte potrebné veľa hovoriť o občianskej spoločnosti, aby sme mohli ponúknuť jej presnú teóriu ako alternatívu k zaznamenávaniu zratov intelektuálnej debaty na túto tému, ktorá sa často uberala nesprávnym smerom. V tomto duchu teda otvorene povedzme, že občiansku spoločnosť nemožno vnímať len ako prítomnosť silných a autonómnych skupín predstavujúcich protiváhu štátu, ale aj ako stupeň občianskosti v spoločenských vzťahoch. Tento pohľad do veľkej miery vychádza z Gellnerových Podmienok slobody a táto esej je pokusom oceniť jeho prínos k teórii občianskej spoločnosti - jej zaradenie do historického kontextu.

REAKCIA NA REVOLÚCIU

V Európe dvadsiateho storočia vznikli dve veľké revolučné sily, bolševizmus a nacizmus, ktoré sa pokúšali o úplnú zmenu štruktúry spoločenského života. Ak pochopíme, čo chceli dosiahnuť, pomôže nám to vysvetliť nárast záujmu o občiansku spoločnosť a jej špecifické charakteristiky v posledných rokoch.

Základom návratu k modernej histórii je túžba slabých napodobniť silných. V súvislosti s industrializáciou kapitalizmu v devätnástom

The most frequent criticism directed against the concept of civil society, so much in use in recent years, is that it lacks precision. There is a good deal of truth to this charge: there has been much confusion as to whether civil society is an aspiration or a sociological condition. Whilst the notion has both a normative appeal and a characteristic—albeit, weak—set of sociological foundations, the way in which hope has tended to replace analysis is indeed troubling. Given this lack of precision, there is a great deal to be said for offering a straightforward theory of civil society as an alternative to tracing the twists and turns of an intellectual debate that has often been misguided. In this spirit, let it bluntly be said that civil society should be seen not just as the presence of strong and autonomous social groups able to balance the state but quite as much in terms of the degree of civility in social relations. This view is very heavily indebted to Ernest Gellner's Conditions of Liberty, and this essay seeks to appreciate his contribution to the theory of civil society by placing it within the historical context.

REACTION TO REVOLUTION

Twentieth century Europe has been the site of two great revolutionary forces, bolshevism and nazism, both of which sought to fundamentally restructure social life. Understanding something of what they sought to achieve will help us explain the surge of interest in and the particular characterisation given to civil society in recent years.

The essential backdrop to modern history is that of the desire of the weak to imitate the strong. A sea change in human affairs took place with the industrialisation of capitalism in

storočí sa odohrala veľká zmena vo vývoji ľudstva, a preto vôbec nie je prekvapujúce, že náš svet odpovedal na tento všestranný posun novou štruktúrou. Spomínané revolučné sily nemožno pochopiť bez toho, ako tvrdí Roman Szporluk v Komunizme a nacionalizme, aby sme si uvedomili, že boli, aj keď to nepriznali a možno nemohli priznať, stratégiami rozvoja.

Napriek obrovskému úsiliu nebola v oblasti imitačného rozvoja vykonaná dostatočná práca. Musíme zdôrazniť jeden bod týkajúci sa presnej identifikácie toho, čo sa rozvíjajúca spoločnosť snaží kopírovať, aby sa vyrovnala mocnostiam. Pri niektorých raných snahách o rozvoj sa predpokladalo, že tajomstvo moderného industriálneho sveta spočíva v parlamentarizme, ide samozrejme o názor, ktorý presadzoval Montesquieu. V ďalšom štádiu sa zdalo, že parlamentarizmus možno zanedbať a namiesto toho presadzovať nútené investície a masové vzdelávanie ako skutočné kľúče k spoločenskému pokroku. Zásadným historickým príkladom tohto prístupu je samozrejme „sovietsky model“, no netreba zabúdať, že bol do určitej miery založený na Leninovom obdive toho, ako Wilhelmovo Nemecko počas prvej svetovej vojny plánovalo svoju ekonomiku. Avšak oveľa dôležitejšie ako politické a ekonomické záležitosti bolo pociťovanie potreby inžinierstva ľudských duší. Štátne elity, ktoré sa pokúšali o rozvoj svojich spoločností, často považovali väčšiu sociálnu homogénnosť za základný predpoklad úspechu. Táto tendencia je badateľná v politických čistkách, charakteristických pre prvé desaťročia sovietskej histórie. Ešte oslavovanejším príkladom túžby po homogénnosti je samozrejme nacionalizmus. Hoci sa často zabúdalo, do akej miery občiansky nacionalizmus viedol k brutalite, práve teraz sa všeobecná pozornosť venuje tomu, že etnický nacionalizmus spôsobuje nielen vyhnanstvo a presuny populácií, ale zároveň aj genocídu. V politickej praxi sa vyskytli nekonečné kombinácie všetkých týchto faktorov. Dvadsaťte storočie sa teda kvôli tomu v Európe vôbec nevydarilo.

Všetko sa ešte zhoršilo tým, čo možno najlepšie nazvať pudom morálnej jednoty - teda túžbou polotradičných spoločností vyrovnáť sa so všetkým vo svojich filozofiách, byť naraz plne modernými aj morálne dokonalými. V procese modernizácie je obsiahnuté aj určité poníženie

the nineteenth century, and so it is scarcely surprising that our world has been structured in response to this protean shift. No sense can be made of the revolutionary forces noted, as Roman Szporluk argued in Communism and Nationalism, without realising that they were, although they did not, perhaps could not, admit the fact, strategies of development.

Despite great effort, not nearly enough work has been done on what is involved in imitative development. One general point that needs to be made concerns the precise identification of what a developing society seeks to copy in order to catch up with the leading edge of power. Some early attempts at development felt that the secret to the modern industrial world lay in parliamentarism, a view most obviously maintained by Montesquieu. A second stage felt it could ignore this on the ground that forced investment and mass education were the real keys to social progress. The crucial historical exemplar of this approach is of course “the Soviet model”, although it should be remembered that this was in part based on Lenin’s admiration for the way in which Wilhelmine Germany planned its economy during the First World War. But much more important than matters political and economic was the felt need to engineer human souls. State elites seeking to develop their societies often insisted that greater social homogeneity was a prerequisite to success. This sentiment was seen in the political cleansing so characteristic of the first decades of Soviet history. The more celebrated exemplar of the desire for homogeneity is of course nationalism. If the extent to which civic nationalism led to brutality has often been forgotten, general attention is now given to the ways to which ethnic nationalism has led not just to expulsions and transfers of populations but to genocide as well. Political practice saw endless combinations of all these factors. All of this ensured that Europe’s twentieth century was going to be hugely vicious.

Matters were made still worse by what is best termed the urge for moral unity - that is, the desire of semi-traditional societies to be “catch-all” in their philosophies, to be at once modern and morally complete. There is subtle humiliation involved in the process of modernisation: adaptation is very often, as critics are keen to

nie: treba sa veľmi často, ako kritici radi zdôrazňujú, prispôbiť iným štandardom ako svojim vlastným a navyše takým, ktoré sa v porovnaní s celkovo úplnejším a teplejším svetom tradičnej spoločnosti blížia k morálnej prázdnote. Preto majú modernizujúce spoločnosti vždy po ruke ideológov, pripravených kombinovať prvky modernity s obnovenými alebo všeobsahujúcimi filozofiami, ktoré sľubujú morálne teplo v industriálnej ére. Je dokonca možné, že túžba po morálnej jednote je hlboko zakorenenou súčasťou západnej intelektuálnej tradície. Je však jasné, že samotné defekty procesu modernizácie, t.j. odstránenie lákadla blahobytu, aby sa mohol vyvinúť obrovský nátlak, ktorý je súčasťou štrukturálnej spoločenskej zmeny, viedli k osvojeniu si takýchto totalizujúcich ideológií.

Tieto štrukturálne a politické podmienky možno hádam najlepšie zhrnúť do tvrdenia, že práve štát bol počas väčšej časti dvadsiateho storočia považovaný za morálny projekt a cnosť za vhodný objekt politických aktivít. Štátu sa pripisovala schopnosť priniesť ľuďom dôstojný život, a preto bol aj v takej miere obdivovaný. Tento obdiv je absolútnym protikladom akokoľvek definovanej občianskej spoločnosti. Po prvé inžinierstvo ľudských duší zničilo myšlienku súkromia chráneného pred politickým zásahom. Po druhé masívne sociálne inžinierstvo spôsobilo obchádzanie existujúcich inštitúcií, aby sa mohli vytvoriť nové kanály moci. Konečným výsledkom bolo, že Európa sa stala čiernym kontinentom dvadsiateho storočia, kolískou civilizácie, kde vyvraždili desiatky miliónov ľudí.

Pojem občianska spoločnosť sa objavil ako reakcia na cenu, ktorú si vyžiadala sociálna revolúcia. Vzniklo mnoho variácií na túto tému. Najprv spopularizovalo tento termín demokratické hnutie v južnej Európe v sedemdesiatych rokoch, keď sa snažilo nahradiť politiku cnosti uznaním morálnej nejednoznačnosti v nádeji, že silné a autonómne skupiny sa stanú protiváhou štátnej moci. Intelektuálna opozícia vo východnej a strednej Európe dotiahla túto záležitosť ešte trochu ďalej, čo vzhľadom na väčšiu skazenosť a prenikanie štátnej moci ani nie je prekvapujúce. Jej snom bolo dotiahnuť spoločnosť do takej samoregulácie, že politika by už vôbec nebola potrebná. Niekedy to viedlo k napätiu, hlavne medzi stredoeurópskymi mysliteľmi, ktorí presadzovali kapitalizmus ako zá-

point out, to standards other than one's own - and standards, moreover, which tend toward a measure of moral emptiness compared to the altogether more complete and warmer moral worlds of traditional society. Accordingly, modernising societies always have on hand ideologists prepared to combine elements of modernity with renewed or eclectic philosophies promising moral warmth in the industrial era. It may be, furthermore, that the desire for moral unity is particularly deeply encoded in the Western intellectual tradition. What is clear is that break-downs in the process of modernisation, that is, the removal of the carrot of affluence so that the huge coercion involved in structural social change comes to the fore, led to the adoption of such totalising ideologies.

Perhaps the best way of summing up these structural and ideological conditions is to say that the state has been taken as a moral project in much of the twentieth century, with virtue thereby being seen as a proper object of political action. The state was seen as having the capacity to bring human beings a decent life, and it was admired accordingly. Such adulation was the absolute negation of civil society however it is defined. For one thing, the engineering of human souls destroyed any conception of a private realm free from political interference. For another, massive social engineering meant bypassing established institutions so as to create new conduits of power. The end result has been that Europe has been the twentieth century's dark continent, the core of civilisation in which tens of millions have been murdered.

Civil society became a slogan in reaction to the brutal costs of social revolution. The variations on the theme have been many. The democratisation movements of Southern Europe first popularised the term in the 1970s, seeking at that time to replace the politics of virtue with an appreciation of moral ambiguity and hoping that strong and autonomous groups would balance state power. Intellectual opposition in Eastern and Central Europe took matters somewhat further, not surprisingly given the greater viciousness and penetration of state power, in dreams of a societal self-organisation so complete that politics would not be necessary. At times this led to tensions, notably between thinkers in Central Europe who endorsed capi-

kladný prvok spoločenskej samoorganizácie a bývalými marxistami na Západe, ktorí obdivovali nové spoločenské hnutia namierené proti kapitalizmu. Súčasný nárast popularity pojmu občianska spoločnosť na Strednom východe, v Indo-nézii, Číne a Latinskej Amerike nevedol k nijakému všeobecnému súhlasu, čo sa týka definície. Zatiaľ čo súhlas je pravdepodobne nemožný, určité vyjasnenie je možné - a práve k tejto úlohe sa teraz obracia pozornosť.

ŠTÁT A OBČIANSKOSŤ

Na súčasnom diskurze o občianskej spoločnosti je najprekvapujúcejšie to, že je zameraný proti etatizmu. V tom najlepšom prípade sa prítomnosť štátu toleruje, iba ak podlieha kontrole alebo existuje voči nemu protiváha. Tento dôraz na spoločenskú samoorganizáciu je úplne pochopiteľný vzhľadom na historické hrôzy a nepochybne má aj určitú analytickú odôvodnenosť. Antietatizmus však neobstoí ako všeobecná charakteristika občianskej spoločnosti. Gellner prispel tým, že poukázal na dve slabé miesta antietatistického prístupu a to druhé z nich do veľkej miery vysvetľuje genealógiu občianskej spoločnosti.

Antietatizmus sa stal po roku 1989 veľmi neadekvátnym práve v krajinách bývalého socialistického bloku. Výsledok historickej skúsenosti je teraz zrejmy: odstránenie veľkého a krutého štátu nezabezpečilo a samo osebe ani nezabezpečí dôstojnosť spoločenského života. Možno si to všimnúť napríklad v oblasti ekonomických záležitostí. V neprítomnosť štátu, ktorý by zabezpečil určité pravidlá hry, skončil pokus o privatizáciu ako čisté pirátstvo - ziskový majetok si uchmatli politickí spriaznení, čo určite nevedlo k rozkvetu ekonomického života. Všeobecne neprítomnosť verejného poriadku vedie skôr k vzniku moderného feudalizmu, kde si mafiánske skupiny ochraňujú vlastný majetok a súčasne poľujú na cudzí. Tieto okolnosti spôsobili významné zmeny v argumentácii kľúčových teoretikov, ktorí sa dostali do praxe. Václav Havel nahradil svoj dlhotrvajúci záujem o „anti-politiku“ uznávaním politiky a túžbou vytvoriť tomu zodpovedajúci štát. To je samozrejme správne. Socialistické štáty boli zároveň despoticke a - keďže nemali dôveru - aj slabé, preto je potrebné zbaviť sa despotizmu a opäť vytvoriť

talism as the prime ingredient of societal self-organisation and ex-marxists in the West who admired new social movements which were opposed to capitalism. The contemporary surge in popularity of the term in the Middle East, Indonesia, China and Latin America has not led to any general agreement on terms. Whilst agreement may not be possible, clarification is possible—and it is to that task that attention now turns.

THE STATE AND CIVILITY

What is most striking about the recent discourse about civil society has been its anti-statist character. At best, the state is allowed to be present just so long as it is controlled or balanced. This emphasis on societal self-organisation is entirely comprehensible given the horrors of the historical record, and it is not by any means without analytic sense. But anti-statism will not do as a general characterisation of civil society. Gellner's contribution was to point to two weaknesses in this anti-statist view, the second of which does much to explain the genealogy of civil society.

Anti-statism has been found to be especially inadequate in the countries of the erstwhile socialist bloc in the years since 1989. The result of an historical experience is now evident: the removal of a large and predatory state did not and does not in and of itself ensure decency in social life. One way in which this can be seen is in economic affairs. In the absence of a state able to ensure some rules of the game, the attempt to privatise lapsed into sheer piracy—that is, the seizure of profitable assets by the politically connected, a consequence of which most certainly has not been the flourishing of economic life. More generally, the absence of public order sees the emergence of a modern feudalism, in which mafia-style groups at once protect their own and prey on others. These circumstances have led to important changes in the arguments made by key theorists turned practitioners. Vaclav Havel's long-standing interest in "anti-politics" has now been replaced by an appreciation of politics and a desire to create a responsive state. This is of course exactly right. Socialist states were at once despotic and - because they were distrust-

dôveru, aby mohol štát fungovať efektívnejšie. Inak povedané v občianskej spoločnosti existuje spolupráca so štátom, nielen protiváha k nemu. Je potrebná politika vzájomného konsenzu.

Druhou analytickou slabosťou antietatistického prístupu k občianskej spoločnosti je nekritický obdiv k spoločenským skupinám. Ľahko si možno všimnúť, aké to môže byť zavádzajúce. Na jednej strane, nie každá skupina si zaslúži morálny súhlas. Mnohé zoskupenia v ľudskej histórii boli len uzavreté klietky: kasty, pevné príbuzenské vzťahy, sekty a politické spoločnosti často usilovali iba o izolovanie svojich členov bez možnosti úniku. Na druhej strane, sociálny svet, v ktorom militantne organizované skupiny, azda tohto klietkového charakteru, neprestajne bojujú proti sebe, je rovnako neatraktívny. Silná spoločenská samoorganizácia neznamená nevyhnutne občianskú spoločnosť. Správna definícia občianskej spoločnosti teda musí byť zameraná na právo jednotlivca vybrať si spôsob vývoja vo svete obývanom otvorenými skupinami, ktoré súhlasia s rešpektovaním určitej diverzity sociálneho života.

Ak nám Gellner pomohol pochopiť podstatu občianskej spoločnosti, jeho prínos je ešte väčší v prípade chápania jej genealógie, pretože názory na pôvod občianskej spoločnosti, ktoré prevládajú v súčasnej teórii, sú zjavne nesprávne. Podľa týchto názorov sa občianska spoločnosť šíri ruka v ruke s kapitalizmom: narastajúca štrukturálna diferenciacia spoločnosti vytvára rozličné skupiny, ktoré požadujú voľnejšiu a liberálnejšiu spoločnosť. Tento pohľad bol historicky vyvrátený, keďže mnohé prípady rozvoja typické pre kapitalizmus boli naplánované a naďalej efektívne fungujú v autoritárskom režime. Samotní kapitalisti, ak majú na výber, sa možno za istých podmienok prikláňajú k liberálnejším režimom. Avšak v prípade sociálnych nepokojov, ktoré spôsobujú rozklad v oblasti obchodu a zisku, aj kapitalisti a stredné vrstvy majú všeobecne tendenciu podporovať strany, ktoré zaručia poriadok. Táto spoločenská vrstva je jednoducho veľmi oportunistická, a preto nie je príliš spoľahlivá pre budovanie občianskej spoločnosti.

To samozrejme neznamená, že medzi kapitalizmom a občianskou spoločnosťou neexistuje žiadny vzťah. Prítomnosť alternatívneho zdroja výhod niekedy uľahčila členom starých reži-

ed - weak; what is needed is both a curtailment of despotism and a recreation of trust so as to allow functional tasks to be performed more effectively by the state. Differently put, a civil society is one in which there is co-operation rather than mere balance with the state. What is needed is a politics of reciprocal consent.

A second analytic weakness of the anti-statist view of civil society has been the uncritical adulation of social groups. It only takes a moment to see how misleading this can be. On the one hand, not every group deserves moral approbation. Many groupings in human history have been but sealed cages: castes, tight kinship links, sects and political societies have at times all sought to contain their members, to remove from them any possibility of exit. On the other hand, a social world in which militantly organised groups, perhaps of this caged variety, are in a constant state of war with each other is equally unattractive. Powerful societal self-organisation does not necessarily make a civil society. The proper definition of civil society must accordingly concentrate on the individual's right to choose a pattern of development within a world populated with open groups in agreement on the need to respect a measure of diversity in social life.

If Gellner helps us to understand the nature of civil society, his contribution is greater still when it comes to understanding its genealogy. One reason for this is that the account of the origins of civil society that has dominated the field is clearly flawed. According to that account, civil society will go hand-in-hand with the spread of capitalism: the increasing structural differentiation of society will create diverse groups sure to press for a looser and more liberal society. This view has been falsified historically by the fact that many cases of development under the auspices of capitalism have been planned by and continue to function effectively under authoritarian rule. It may perhaps be the case that capitalists themselves, when all other things are equal, lean towards more liberal regimes. However, in the face of social protest which causes disruptions to business and profit, capitalists and middle classes more generally tend to revert to supporting the party of order. In a nutshell, this social segment is

mov odchod z mocenských pozícií, keďže vedeli, že ich pád nebude absolútny: to platilo napríklad o členoch bojujúcich strán v Spojených štátoch na konci osemnásteho storočia ako aj o členoch maďarskej komunistickej strany v osemdesiatych rokoch. Okrem toho nevyhnutnou podmienkou občianskej spoločnosti je sociálna diverzita. Transformácie z autoritárskeho kapitalizmu na konsolidovanú demokraciu boli relatívne ľahko dosiahnuteľné, čo je v prekvapujúcom protiklade s krehkou spoločenskou situáciou v bývalom socialistickom bloku. Sociálny atomizmus v týchto krajinách, ktorý sa vytvoril počas komunistickeho režimu, bol taký veľký, že v súčasnosti často vôbec neexistujú skupiny schopné reprezentovať záujmy, čím dochádza k vylúčeniu akéhokoľvek sociálneho vyjednávania, na ktorom spočíva konsolidácia demokracie. Nakoniec je celkom možné, že čím sa kapitalizmus stáva diverzifikovanejším t.j. ukazuje sa, že obrovské zhora riadené giganty sa stávajú neefektívne, tým lepšie sú podmienky pre občiansku spoločnosť. Zdá sa, že najmä v krajinách ako Brazília alebo Južná Kórea sa vysoko vzdelaná pracovná sila v malých a stredne veľkých koncernoch na rozdiel od vlastníkov veľkých konglomerátov orientuje skôr ľavicovo. Samotná existencia silných a autonómnych skupín nie je zárukou dôstojnej spoločnosti. Inými slovami treba rozlišovať, použijúc známu marxistickú terminológiu, medzi občianskou spoločnosťou osebe a občianskou spoločnosťou pre seba.

Sľubnejšia línia argumentácie na tému vzniku občianskosti v spoločnosti t.j. spoločného pozitívneho hodnotenia nefanatickej a neentuziastickej politiky, je založená skôr na historických okolnostiach ako na spoločenskej štruktúre. Vytvorenie občianskej spoločnosti sa chápe ako výsledok spoločenského učenia a politickej zručnosti a nie ako akýsi absolútny osud určený benignou sociálnou evolúciou. Práve v tomto zásadnom bode prejavil Gellner svoju charakteristickú brilantnosť. Zapálene rozprával svojim priateľom v Sovietskom zväze, že tajomstvo občianskej spoločnosti v Európe má pôvod v sedemnástom storočí. Myslel tým zrod praxe a teórie tolerancie, ktorá vznikla v dôsledku dlhých náboženských vojen v období po reformácii. Obidve strany vo veľkej miere ukrutne trpeli pod vplyvom tohto konfliktu, a pritom ne-

highly opportunistic, and so no reliable base on which to build a civil society.

None of this is to say that there is absolutely no link between capitalism and civil society. The presence of an alternative source of advantage has sometimes made it easier for members of old regimes to exit from positions of power, assured that their fall will not be absolute: this is as true of the members of the warring factions in the United States at the end of the eighteenth century as of members of the Hungarian communist party in the 1980s. Moreover, social diversity is a necessary condition for civil society. Transitions from authoritarian capitalism to consolidated democracy have proved relatively easy to achieve; this stands in striking contrast to the fragile situation of societies of the former socialist bloc. The social atomism created by revolutionary rule in the latter was so great that now there are often no groups able to represent interests, thereby ruling out of court the very notion of social bargaining upon which the consolidation of democracy depends. Finally, there may be some truth to the idea that as capitalism becomes more diverse, that is, as huge planned-from-above industrial giants are revealed to be inefficient, pressure for a civil society mounts: certainly in countries such as Brazil and South Korea, the highly educated labour of small and middle sized concerns seems to align itself more to the left than the owners of the great conglomerates. Still, a condition of existence is not the same thing as a causal origin, the mere presence of strong and autonomous groups being no guarantee of a decent social order. Differently put a distinction should be drawn by making use of familiar marxist notation so as to distinguish between civil society-in-itself and civil society-for-itself.

A more promising line of argument about the creation of civility in society - that is, the shared valuation of non-fanatical, non-enthusiastic politics as something positive - is one which depends less upon social structure than historical conjuncture-making the creation of civil society an achievement of social learning and of political skill rather than the result of some absolute fate determined by benign social evolution. It is this general point that Gellner captured with characteristic brilliance.

dokázali zničiť svojich protivníkov. Opäť samotná prítomnosť silných a autonómnych skupín, občianskej spoločnosti osebe, nezaručila sociálnu dôstojnosť. V tomto prípade išlo o akýsi zvrät *gestaltu*, kde sa pomaly upúšťalo od túžby konvertovať a poraziť, najprv s odporom, ale nakoniec s pozitívnym naladením až sa uznávanie odlišnosti začalo považovať za žiadúce. Mierové dohody v roku 1648 formálne vylúčili náboženstvo z verejného života, to zostalo kľúčovou záležitosťou len súkromného života, a tak bola odstránená jedna z príčin intenzívneho geopolitického konfliktu v Európe. Netreba zabúdať, že víťazstvo myšlienky tolerancie nebolo nevyhnutné. Žiaden štrukturálny proces spôsobujúci túto patovú situáciu, nemal v sebe zakódovaný pozitívny vývin. To isté možno povedať o iných okolnostiach, keď patová situácia medzi bojujúcimi skupinami viedla k občianskemu urovneniu, od vytvorenia stability v Anglicku na sklonku sedemnásteho storočia až po zrušenie *apartheidu* v nedávnej minulosti. V oboch prípadoch politika prestala byť vecou víťazov a porazených, a tak je možné vnímať opozíciu ako hodnú rešpektu alebo dokonca ako „lojálnu opozíciu“. Určite sa nám nepodarí vysvetliť, prečo došlo k takémuto uzmiereniu pri istej príležitosti a nie pri inej. A možno je prvok tajomnosti nevyhnutnou súčasťou problému, ktorý spočíva do veľkej miery v zmenách v politickej psychológii.

Konečne by sa mala upresniť myšlienka, čo to znamená spolunažívať s niekým, kto je iný. Je nevyhnutné uvedomiť si, že táto rovnica má dve stránky. Jednou z nich je samozrejme opozícia voči fanatickému presvedčeniu, že existuje iba jediná cesta k pravde. V tomto zmysle občianska spoločnosť má v sebe určitú mieru relativizmu, keďže tvrdí, že rozdielnosti sa nemožno vyhnúť, naopak je žiadúca pre tých, ktorí zastávajú názor, že životné ciele môžu byť rozdielne. Druhá strana rovnice, zdôrazňovanie, že rozdielnosť musí byť spoločne akceptovaná, je rovnako dôležitá. Tu relativizmus končí, pretože niektoré rozdiely - medzi nimi samozrejme fanatizmus a násilné obmedzovanie jednotlivcov v rámci sociálnych skupín, sú pre občiansku spoločnosť neprijateľné. Možno ľahko demonštrovať, že tu nedochádza k nijakému rozporu. Montesquieu prijal relativizmus v otázkach náboženstva, ale otroctvo odsúdil z pozície uni-

He loved to tell his friends in the Soviet Union that the secret to civil society in Europe lay in the seventeenth century. He had in mind here the birth of the practice and theory of toleration as the result of the long religious wars of post-Reformation Europe. Both sides had suffered massively and hideously as the result of this conflict, without ever being able to wipe out their opponents. Once again the mere presence of strong and autonomous groups, of civil society in-itself, did not guarantee social decency. That condition depends upon a sort of gestalt switch whereby the desire to convert and conquer is slowly abandoned, first with reluctance but eventually in a positive spirit when the recognition of a measure of difference comes to be seen as desirable. The peace settlements of 1648 formally took religion out of public affairs, for all that it remained a key matter for private lives, thereby removing one of the causes for intense geopolitical conflict in Europe. It is worth noting that there was nothing inevitable about the triumph of the idea of toleration, no structural process ensuring that stalemate would be put to positive purpose. The same point can be made about other occasions when stalemate between warring groups led to civil settlement, from the creation of political stability in England at the turn of the seventeenth century to the destruction of Apartheid in the very recent past; in both cases, politics ceased to be a zero-sum affair - indeed, it became possible to see opposition as something respectable, even "loyal". We certainly do not possess explanations as to why settlements were reached at this rather than that occasion, and it may well be that an element of mystery is necessarily attached to a matter that rests so much on changes in political psychology.

A final clarification should be offered about the notion of living with difference. It is crucial to realise that there are two sides to this equation. Certainly, one element at work is an opposition to the fanatical insistence that there is only one way to the truth. In this sense, civil society has about it a measure of relativism, for it asserts that difference is unavoidable, indeed desirable for those who insist that the ends of life are diverse. But the other side of the picture, stressing the sharing of the belief that diversity is acceptable, is quite as important.

verzálnych hodnôt. Podobne, Mill podporoval rôznorodosť v stabilnom svete knihomoľov a akademikov. Občianska spoločnosť je spôsobom života a nie všeobecným pripustením nároku, že nič nie je nemožné.

ZÁVER: SPÄŤ K NACIONALIZMU

Dostali sme sa k záverečnej všeobecnej úvahe založenej na tom, že Gellner, najbrilantnejší zo súčasných teoretikov nacionalizmu, vo svojej poslednej analýze trval na tom, že národnostná otázka musí byť vyriešená predtým, než možno realizovať občiansku spoločnosť. Základ civilizovane vedeného konfliktu je podľa neho v tom, aby zúčastnené strany mali toľko spoločného, že sa im veci nemôžu vymknúť z rúk. Tento názor je do veľkej miery pravdivý, keďže občianska spoločnosť má teraz veľké šance práve v Poľsku, Maďarsku a Českej republike vďaka Hitlerovým a Stalinovým etnickým čistkám. To nám pripomína, že nie každá patová situácia v spoločenskom živote vedie vpred, naopak mnohé končia vzájomnou deštrukciou. Avšak existujú aj určité dôkazy - ako udržanie Indického štátu, zlyhanie separatistického hnutia v postfrankistickom Španielsku, ktoré svedčia proti Gellnerovej koncepcii nacionalizmu. Riešenie národnej otázky môže posilniť občiansku spoločnosť, avšak občianskosť môže niekedy pomôcť pri riešení národnostných konfliktov. Najviac sa to prejavilo v Severnom Írsku - generácia zabíjania bez možnosti víťazstva jednej strany priniesla aspoň nádej, že táto utrápená spoločnosť môže teraz žiť aj v národnostnej rozdielnosti. Takže Gellnerov pohľad na občiansku spoločnosť by mohol dokonca viesť aj k úprave jeho koncepcie nacionalizmu.

POZNÁMKA AUTORA: Gellnerove názory nájdete v jeho knihách Národy a nacionalizmus (1983) a Podmienky slobody (1993). Kritický komentár záležitosti, ktorým sa venujem v závere, sa nachádza v zbierke J. A. Hall (ed.) The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism (1998).

Z anglického originálu preložila **Miša Schoberová**

Relativism is at a discount here, for some differences—most obvious amongst them, of course, fanaticism and the caging of individuals within social groups—are unacceptable to a civil society. That there is no contradiction here can easily be demonstrated. Montesquieu accepted relativism in matters of religious belief but condemned slavery on universal grounds. Similarly, Mill endorsed diversity within the settled world of the seminary-addicted. Civil society is a way of life rather than a blanket admission that anything goes.

CONCLUSION: BACK TO NATIONALISM

This brings us to a final general reflection best highlighted by recalling that Gellner, the most brilliant of all recent theorists of nationalism, insisted in the last analysis that the national question must be solved before civil society becomes a real possibility. Civilised disputation depends, in his view, upon having a very great deal in common so that matters never get out of hand. There is a great deal of truth to this view, with the chances for civil society being strong today in Poland, Hungary and the Czech Republic thanks to the ethnic cleansing of Hitler and Stalin. We are reminded by this that not every stalemate in social life leads forward: to the contrary, many stalemates end in mutual destruction. Still, there is a little evidence - the maintenance of the Indian state, the failure of genuine secessionist movements in post-Franco Spain - that goes against Gellner's view of nationalism. Solving the national question can empower civil society, but civility can sometimes help deal with nationalist conflict. Nowhere is this more true today than in Northern Ireland: a generation of killing, without the prospect of victory for either side, has made it at least possible to hope that this tortured society can now live with national difference. So Gellner's insight about civil society may yet lead to a correction of his view of nationalism.

NOTE: For Gellner's views see Nations and Nationalism (1983) and Conditions of Liberty (1993). For a critical commentary on the issues discussed in the conclusion, see the views collected in J.A. Hall, ed., The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism (1998).